

А.У. Даніч (Віцебскі дзяржаўны ўніверсітэт імя П.М. Машэрава)

ПРЭЦЭДЭНТНЫЯ ІМЁНЫ ЯК КРЫНІЦА ФАРМІРАВАННЯ КУЛЬТУРНАЙ ГРАМАТНАСЦІ МАЛОДШЫХ ШКОЛЬНІКАЎ

Ключавыя словы: прэцэдэнтныя імёны, культурная граматынасць, фонавыя веды.

Адным з негатыўных вынікаў тэхнакратызацыі навукова-адукацыйных парадыгм з’яўляецца нізкі ўзровень агульнай культуры нашага сучасніка, за чым даволі абыякава назірае грамадства. Пошук спосабаў вырашэння гэтай праблемы заканамерна прывёў да значнай цікавасці з боку навукоўцаў-педагагаў да культурнай граматынасці як сацыяльнага феномена.

Пад культурнай граматынасцю мы разумеем сістэму ведаў, неабходных чалавеку для таго, каб арыентавацца ў сучасным свеце. Тэрмін “культурная граматынасць” належыць амерыканскаму педагогу і культурологу Э. Хіршу і яго калегам, якія распрацавалі тэорыю культурнай граматынасці яшчэ напрыканцы ХХ стагоддзя, аднак цікавасць да самой тэорыі і створанага на яе аснове “Слоўніка культурнай граматынасці” толькі расце [4]. Базавым тэзісам тэорыі культурнай граматынасці з’яўляецца сцвярджэнне, што “...Люди в каждом из национальных сообществ объединены не только политическими институтами и законами, но и общими (shared) ценностями и аллюзиями, а также общим языком” [1, с. 3]. Адзначым, што прынцыповым для дадзенай тэорыі з’яўляецца тое, што паняцце агульнай мовы ўключае не толькі і не столькі агульныя лексічныя, граматычныя адзінкі, іх моўныя значэнні, а агульныя культурныя канатацыі.

Такім чынам, значэнне ў межах тэорыі культурнай граматынасці – гэта катэгорыя не моўнай семантыкі, а нацыянальнай карціны свету, таму агульныя культурныя канатацыі выключна важныя для паспяховай камунікацыі, у першую чаргу, у межах адной культурна-нацыянальнай супольнасці. Агульныя культурныя канатацыі – гэта тая невыяўная інфармацыя, якую камунікант (чытач, суразмоўца і інш.) павінен, аднак, убачыць ў тэксе, прачытаць ці пачуць “паміж радкоў”. У навуковай практыцы такія сузначэнні атрымалі назву “агульныя фонавыя веды”, валоданне якімі надае магчымасць камфортна існаваць у межах пэўнай нацыянальнай культуры, а імкненне да пашырэння аб’ёму гэтых ведаў адчыняе чалавеку дзверы ў сусветную культуру.

Агульныя фонавыя веды – гэта асноўная частка культурнай граматынасці, гэта не фантом, а канкрэтная веды, якія можна перадаваць ад аднога чалавека да другога. Заўважым, што тэорыя культурнай граматынасці, па задумцы яе распрацоўшчыкаў, мае педагагічную, дакладней, метадычную, адукацыйную аснову, бо галоўнае – навучыць

чытанню / успрыманню / знаходжанню культурнай інфармацыі (фонавых ведаў) у тэксе. Працэс фарміравання культурнай граматычнасці мэтазгодна пачынаецца ўжо на першай ступені агульнай сярэдняй адукацыі, бо малодшыя школьнікі ўзросту дэманструюць пакуль што нязначны міжпакаленны разрыв, і ёсць магчымасць спыніць яго рост ці мінімізаваць негатыўны ўплыў гэтай з’явы на сацыяльны фон у грамадстве.

Складальнікі арыгінальнага “Слоўніка культурнай граматычнасці” і іх паслядоўнікі з іншых краін, у тым ліку расійскія і беларускія навукоўцы, лічаць важнай часткай агульных фонавых ведаў культурна значныя, прэцэдэнтныя ўласныя імёны. Менавіта гэтыя лексічныя адзінкі фарміруюць вакол сябе шырокае культурна-моўнае поле, якое дае магчымасць пашыраць кампетэнтнасць навучэнцаў, у тым ліку малодшых школьнікаў, у галіне айчыннай і сусветнай культуры (паходжанне імені, сувязь з гісторыяй і месцам пражывання, адлюстраванне менталітэту і інш.), а таксама фарміраваць шэраг прадметных і метапрадметных кампетэнцый (арфаграфічныя, арфаэпічныя, граматычныя ўменні, універсальныя вучэбныя дзеянні, у тым ліку навыкі сэнсавага чытання).

Мы далучаемся да думкі навукоўцаў-метадыстаў, культурологаў адносна таго, што фарміраванне і развіццё культурнай граматычнасці, асабліва ў адносінах да навучэнцаў малодшага школьнага ўзросту, мэтазгодна ажыццяўляецца на аснове чытання культура-значных тэкстаў, якія адлюстроўваюць гісторыка-культурныя каштоўнасці народа, яго духоўнасць [2]. Прэцэдэнтныя імёны беларускай культуры з’яўляюцца знакавымі для яе розных сфер: гісторыі, мастацтва, навукі, грамадства, рэлігіі.

Прадэманструем магчымасці вылучэння культурна-значных ведаў на прыкладзе аналізу тэксту, які змяшчае інфармацыю пра прэцэдэнтнае ў беларускай культуры імя *Радзівілы*.

Радзівілы – гэта старажытны, магутны княжаскі род, гісторыя якога цесна пераплялася з гісторыяй самой Беларусі, бо прадстаўнікі ўсіх трох галін (беларускай, польскай і літоўскай) уплывалі на лёс Вялікага Княства Літоўскага (ВКЛ) і Рэчы Паспалітай. На працягу XV-XVIII стагоддзяў нашчадкі заснавальніка роду Мікалая Старога займалі найбольш значныя дзяржаўныя пасады: так, у розныя перыяды сямёра з Радзівілаў былі канцлерамі (амаль што ўладальнікамі) ВКЛ, дванаццаць – ваяводамі, г.зн. кіраўнікамі Вільні (цяперашні Вільнюс), два – яе архіепіскапамі (кіраўнікамі каталіцкай царквы).

Адзін з самых таленавітых і адукаваных Радзівілаў – Мікалай Чорны – дзякуючы свайму розуму, лічыўся некаранаваным каралём ВКЛ. Будучы сапраўдным патрыётам, ён імат зрабіў для таго, каб вялікае Княства Літоўскае было незалежнай і моцнай дзяржавай. Стрыечная сястра Мікалая Чорнага Радзівіла, самая знакамітая жанчына гэтага роду – Барбара Радзівіл – была каранавана як каралева Польшчы. Адзін з нашчадкаў быў родзічам прэзідэнта ЗША – Джона Кенэдзі.

Пасля знікнення ВКЛ магнацкі род не страціў сваёй магутнасці: Радзівілы ўваходзілі ў вярхушку арыстакратыі Расіі, Аўстрыі, Францыі, Італіі, валодаючы вялікай колькасцю зямель і палацаў на тэрыторыі гэтых дзяржаў. Значная колькасць родавых зямель знаходзілася на тэрыторыі нашай краіны. У цяперашні час з імем Радзівілаў звязаны аб'екты сусветнай культурнай спадчыны ЮНЭСКО – Нясвіжскі і Мірскі замкі, родавыя гнёзды беларускіх магнатаў, сведкі іх росквіту і заняпаду, крыніцы таямнічых легенд і паданняў.

Гэты род налічвае каля пяцісот вядомых прадстаўнікоў, а іх нашчадкаў і сёння можна знайсці як у Старым, так і Новым свеце.

Тэкст змяшчае адкрытыя гісторыка-культурныя звесткі: дастаткова высокія дзяржаўныя, палітычныя і рэлігійныя пасады Радзівілаў, іх імёны, час росквіту, спадчынныя землі, іх месцазнаходжанне і інш. Такая інфармацыя засвойваецца навучэнцамі ў гатовым выглядзе, на рэпрадуктыўным узроўні вучэбнай дзейнасці, безумоўна, папаўняючы іх “культурны багаж”. Каштоўнасць для актывізацыі самастойнай пазнавальнай дзейнасці, прадуктыўнага узроўню, мае пошук і аналіз “згорнутых” звестак, якія схаваны ўнутры онімаў: *Вялікае Княства Літоўскае, Рэч Паспалітая, Вільня, Джон Кенэдзі, Нясвіжскі замак, Мірскі замак* і інш. Такія моўныя адзінкі рэалізуюць свой гісторыка-культурны патэнцыял як у межах пэўнага тэксту, так і за яго межамі. А.Д. Шмялёў характэрызуе такую інфармацыю як “мысленное досье”, якім валодае чытач пра асоб, добра вядомых у нацыянальнай і сусветнай гісторыі і культуры [3].

Актуалізацыя прэцэдэнтнага імя патрабуе ад навучэнца вылучэння з так званага “дасье” пэўных фонавых культурных ведаў, якія не з'яўляюцца нязменнымі. Культурознаўчая інфармацыя гэтага тэксту выяўляецца ў працэсе паведамлення чытачу новых ведаў пра нашых слынных продкаў. Увядзенне ў тэкст онімаў *ВКЛ, Рэч Паспалітая, Вільня* павінны арыентаваць чытача на пэўны гістарычны перыяд і яго асаблівасці. Аднак, як паказвае школьная практыка, ва “ўяўным дасье” навучэнцаў адсутнічаюць адпаведныя фонавыя культурныя веды, таму арганізацыя работы па папаўненні неабходнага культурнага багажу школьнікаў уяўляецца нам проста неабходнай.

Настаўнік, арганізуючы работу па фарміраванні культурнай граматынасці навучэнцаў, павінен ужываць найбольш эфектыўныя метадычныя формы, прыёмы і сродкі навучання, якія рэалізуюцца ў культурна-арыентаваных практыкаваннях. Такія заданні накіраваны на авалоданне моўнай дзейнасцю, пашырэннем фонавых культурных ведаў, азнаямленне з нацыянальнай і сусветнай культурай.

Уяўляецца прадуктыўным выкарыстанне заданняў, якія стымулююць пошукава-даследчую дзейнасць навучэнцаў і павышаюць матывацыю да навучання увогуле. Гэта могуць быць заданні тыпу “*Ці ведаеце вы, якая з легенд Нясвіжскага замка звязана з імем Барбары*

Радзівіл?”; “*Як вы разумеете змест паняццяў “Новы свет” і “Стары свет?”*”; “*Калі знікла Вялікае Княства Літоўскае?*” і інш.

Можна прапанаваць навучэнцам практыкаванні, накіраваныя на актывізацыю работы з культуразнаўчым тэкстам: вылучэнне культурна-значнай інфармацыі, вызначэнне ключавых слоў, фонавых культурных ведаў, прэцэдэнтных імёнаў, кампрэсію тэксту, складанне яго плана, абагульненне атрыманых ведаў.

Эфектыўным будзе прапанаваць навучэнцам заданні, якія прадугледжваюць стварэнне ўласнага прадукту на матэрыяле прэцэдэнтных імёнаў, напрыклад, паведамлення “*Гісторыя Мірскага замка*”, “*ВКЛ у гісторыі Беларусі*” ці падрыхтоўку графічнай схемы “*Генеалагічнае дрэва Радзівілаў*” або творчы пераказ “*Чорная дама Нясвіжскага замка*”.

Работа над такімі заданнямі будзе, безумоўна, спрыяць развіццю творчага мыслення навучэнцаў як універсальнага спосабу ўваходжання ў свет нацыянальнай культуры, узбагачэння ўласнага культурнага ўзроўню, развіцця лінгвакультуралагічнай кампетэнтнасці. Акрамя таго, характар такіх заданняў прадугледжвае авалоданне ўніверсальнымі вучэбнымі дзеяннямі і, як вынік, фарміраванне і развіццё метапрадметных кампетэнцый. Матэрыялам для дадзенай дзейнасці можа стаць любое прэцэдэнтнае імя, значнае для нацыянальнай і сусветнай культуры.

Літаратура

1. Варанцоў, Р.І. Культурная граматынасць: амерыканская версія [Электронны рэсурс] / Р.І. Варанцоў // *Веснік Герценаўскага ўніверсітэта*. – 2009. – № 3. – Рэжым доступу: <https://cyberleninka.ru/article/n/kulturnaya-gramotnost-amerikanskaya-versiya>. – Дата доступу: 25.07.2010.
2. Хадзякова, Л.А. Культуралогія падыход да выкладання рускай мовы: манаграфія / Л.А. Хадзякова. – Масква: Выд-ва МДАУ, 2012. – 291 с.
3. Шмялёў, А.Д. Найменні і аўтаномнасць імя / А.Д. Шмялёў, Т.В. Бульгіна // *Моўная канцэптуалізацыя свету (на матэрыяле рускай граматыкі)*. – Масква: Школа “Мовы рускай культуры”, 1997.– С. 425-43.
4. Hirsch, E.D., Jr. *Cultural Literacy. What every American needs know*. –N.Y., 1988.

Н.П. Даўбешка (ДУА “Гімназія № 2 г. Віцебска”)

АСАБЛІВАСЦІ ВЫКЛАДАННЯ АРФАГРАФІІ Ў ШКОЛЕ НА СУЧАСНЫМ ЭТАПЕ

Ключавыя словы: пісьменнасць, арфаграфія, арфаграфічная памылка, арфаграфічнае правіла, тэкст, новае слова.

Праблема навучання арфаграфічнай пісьменнасці – адна з найбольш актуальных праблем сучаснай школы і грамадства ўвогуле. Арфаграфічная пісьменнасць з’яўляецца найважнейшым складнікам адукаванага чалавека.